

Clifford Geertz, particularista cultural, cosmopolita i escèptic

Nicolás Sánchez Durá

La interpretació de les cultures
Clifford Geertz
Traducció de Coral Barrachina
458 pp., 2013, València, PUV.

Les respostes a les nostres preguntes més generals (...), si és que n'hi ha, cal trobar-les en el fi detall de la vida en viu.

C. GEERTZ

Al seu darrer llibre publicat en vida, *Available Light*,¹ que aparegué sis anys abans de la seua mort quan ja n'havia fet vuitanta, Clifford Geertz (San Francisco, 1926-2006) es va descriure a si mateix sense embuts: «Sóc etnògraf i un escriptor sobre etnografia de cap a cap, i no faig sistemes». Havien passat vint-i-set anys entre la primera edició de *La interpretació de les cultures* (1973) i aquesta descripció que féu Geertz de si mateix cap al final de la seua vida. I tanmateix, bé podem dir que aquest llibre fonamental no tan sols per a l'antropologia empírica –l'ona expansiva del qual impactà sociòlegs i historiadors fins al punt que hom arribà a dir que era un «perill»–²

concorda i s'ajusta a aquest autoretrat, tot i que conté, en alguns aspectes, una bona dosi de teoria social.

Available Light no era un llibre escrit d'un sol cop, sinó més aviat un recull d'articles triats per Geertz entre les seues múltiples publicacions, intervencions i debats. També ho és *La interpretació de les cultures*, un volum que recollia, en el moment de la publicació primera, treballs dels darrers quinze anys, per bé que no tots, ni de bon tros, sinó tan sols aquells que tractaven explícitament del concepte de cultura. En el prefaci escrit per a l'edició del 2000 –quan ja era professor de l'Institute for Advanced Study de la Universitat de Princeton (el 1973, l'any de la primera edició, ho era del Departament d'Antropologia de la Universitat de Chicago)– Geertz explica, amb el seu humor i ironia característics, l'origen en part atzarós del llibre. Si l'havíem de creure, el llibre es va publicar quasi a instàncies de l'editor, i empès pels dubtes sobre la fràgil unitat de la rapsòdia de temes que aplegava, havia hagut d'escriure una introducció, a sol·licitud d'aquell, on exposava el punt de vista general que aportava una certa il·lació a tot allò.

Potser serà sobrer dir que aquella introducció escrita per a l'ocasió i per encàrrec esdevingué el text famós on aparegué el concepte avui ben conegut, debatut, impugnat i mil vegades comentat, de *thick description*. En «Descripció densa: cap a una teoria interpretativa de la cultura» restà formulada la seua concepció tant de les cultures com a complexos de símbols o trames de significació simbòlica com les estratègies –per cert, no sols la descripció densa– per abordar el seu coneixement o comprensió. És a dir, en aquella introducció Geertz explicità els supòsits més generals –ontològics i epistemològics en sentit lat– d'un

moment determinant del gir hermenèutic de l'antropologia des de la Segona Guerra Mundial fins els nostres dies.

Així doncs, *La interpretació de les cultures*, com a *collected papers*, tot i la seua varietat temàtica, dibuixava retrospectivament allò que el mateix Geertz anomenà una «línia argumental», «un tractat de teoria cultural desenvolupat a través d'una sèrie d'anàlisis concretes» (i per tal d'acomplir allò de «i no faig sistemes», cal posar tot l'èmfasi en les dues darreres paraules: a través d'anàlisis concretes). Unes anàlisis que tracten de la religió, de les diferents formes del sagrat (a Java, a Bali...), del nacionalisme en els nous estats postcoloniais (tot comparant casos asiàtics –Indonèsia, Birmània [avui la República de la Unió de Myanmar], l'Índia...– i africans, com ara el Marroc i Nigèria), o una anàlisi no menys famosa de la idiosincràsia balinesa a través de l'estudi de l'obsessió popular per les baralles de galls (faig referència a «Joc profund: notes sobre les baralles de galls a Bali»). A més, com a tribut als clàssics contemporanis, un estudi sobre l'obra de Claude Lévi-Strauss. Anys després, Geertz digué que potser *Tristos tròpics* era el llibre d'antropologia més bonic que s'havia escrit, la qual cosa no era obstacle perquè criticés el francès com a partícip d'un nou etnocentrisme o «narcisisme cultural» que veia insinuar-se a través del seu *Raça i cultura* i d'alguns escrits de Richard Rorty –vegeu «Liberalisme burgès postmodern».

Al llarg de la seua trajectòria, Geertz no deixà d'escriure sobre els assumptes aplegats a *La interpretació de les cultures*. Per exemple, és remarcable el fet que la darrera part d'*Available Light*, «El món a trossos», està dedicada, i de nou a la llum de l'experiència històrico-política de l'emancipació

dels nous estats postcoloniais, a reflexionar sobre dues qüestions que considera cabdals en el nostre present: què és una cultura si no és un consens i què és un país si no és una nació. Un afer aquest, relacionat amb el que havia anomenat en un altre lloc «lleialtats primordials»,³ que continuaria treballant per tal d'entendre els conceptes d'estat, nació, país, cultura, poble... més enllà de l'experiència europea. Els diversos casos de formació dels nous estats –pensava– més que no confirmar, constituïen una impugació de la imatge, model o concepció derivats del fet que la teoria política s'havia centrat en dos segles de la història d'Europa. I ensems, aquesta atenció als processos de descolonització preocupà Geertz per les seues implicacions morals –i polítiques– en la dimensió epistemològica de l'antropologia: els nadius ja no podien ser considerats, sota pretext d'un científisme impostat, matèria inerta d'un estudi objectivant, sinó que se'ls havia d'escoltar com a agents lliures de projectes polítics en tensió inevitable amb les antigues metròpolis i els seus estudiosos. És a dir, ben d'hora Geertz tingué presents les condicions socials i polítiques –no sols retòriques, com desenvolupà a *The Anthropologist as Author*– de la producció dels textos etnogràfics i la seua veritat. O dit d'una altra manera, al considerar la seua pròpia experiència de treball de camp no amagà la conflictiva relació dels antropòlegs amb els informants, tot considerant com a variades formes de resistència les suspicàcies, desconfiança i fins i tot ressentiment que l'esguiten (vegeu ací *in actu exercito* el que desenvolupà en «Thinking as a moral act: Ethical dimensions of anthropological fieldwork in the New States» i en *After the Fact. Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*).⁴

Però més enllà dels resultats empírics dels estudis aplegats en aquest volum, de la seua matisació i vigència posterior, el que ens mou a llegir avui *La interpretació de les cultures* és el peculiar estil de Geertz. Entenguem-nos, no faig al·lusió tan sols al seu humor tan fi, a la seua ironia, que en ell són sempre expressió de la virtut epistèmica d'un escepticisme moderat antídoto de qualsevol dogmatisme d'escola o acadèmic; com tampoc pense en el seu aclaparador coneixement de les múltiples tradicions culturals—inclouent-hi les nostres— que, això no obstant, té el bon gust de no convertir en innumbrables citacions a peu de pàgina, sinó que llisca i s'insinua en una prosa fluent de frases d'un període inusualment llarg per a les maneres habituals de l'anglès acadèmic en les ciències humanes. Faig referència sobretot a la seua peculiar actitud envers la producció de l'aparat conceptual que tota ciència social fa servir als seus estudis empírics particulars, a la seua escriptura expressiva d'un equilibri tens —i sense la pretensió *ab initio* de garanties d'èxit— entre el treball de camp i el grau de teoricitat (per dir-ho a la manera de Quine). Qualsevol text de Geertz, i aquest que ara comente entre els «fundacionals», es troba ben lluny de l'aridesa, la monotonia i el desesperant empirisme de curta volada dels innumbrables textos etnogràfics que s'aturen en aquest ritus o aquella forma agrària, etc. Però alhora, tampoc no ens trobem davant el procediment de partir d'una teoria i concebre el treball de camp com a mera confirmació o il·lustració. Per cert, aquest tret del seu estil, que va més enllà de la gràcia literària, té a veure amb la seua relació amb la filosofia. És sabut que, des dels seus orígens, de totes les anomenades ciències humanes potser no n'hi ha cap altra amb més vocació filosòfi-

ca —per genealogia, constitució, intenció i «autoritats»— que l'antropologia social i cultural. Molts dels «pares fundadors» foren de formació filosòfica, i ha estat així en els diferents àmbits lingüístics i acadèmics. Geertz no en va ser cap excepció, estudià Filosofia i s'hi llicencià abans d'esdevenir antropòleg. Però aquesta vessant filosòfica de la seua atzarosa carrera professional mai no es va evaporar al foc de les pretensions científiques de l'acadèmia. Ara bé, s'acomplí de manera força peculiar, atesa la filosofia que el va inspirar. Hi tornaré cap al final.

El cas és que al fil dels seus estudis particulars —per cert, en temps de crisi— va perfilar un punt de vista general, al capdavant una concepció de l'antropologia reduïda a etnografia (etnologia, a tot estirar), que ha esdevingut un dels seus corrents principals des del darrer terç del segle passat fins avui mateix. En «Descripció densa: cap a una teoria interpretativa de la cultura», aqueixa introducció que l'editor li suggerí per al volum que coneixem com *La interpretació de les cultures*, no sols hi queda establerta la concepció simbòlica de la cultura i el caràcter hermenèutic del saber que li correspon, sinó que s'hi posa tot l'èmfasi possible en el seu caire d'art més que no pas de ciència, puix que la seua concepció de l'antropologia «es troba més a prop del que fa un crític per fer llum sobre un poema que no del que fa un astrònom per descobrir una nova estrella». Les descripcions denses han de desvelar la «jerarquia estratificada d'estructures significatives» on es produeixen, perceben i interpreten les accions simbòliques dels homes, han d'interpretar el flux del discurs social o la lògica informal de la vida real, i tractar de rescatar «allò que es diu» en aquests discursos destinats a perir —o allò actualat segons aqueixa lògica informal— i

moment determinant del gir hermenèutic de l'antropologia des de la Segona Guerra Mundial fins els nostres dies.

Així doncs, *La interpretació de les cultures*, com a *collected papers*, tot i la seua varietat temàtica, dibuixava retrospectivament allò que el mateix Geertz anomenà una «línia argumental», «un tractat de teoria cultural desenvolupat a través d'una sèrie d'anàlisis concretes» (i per tal d'acomplir allò de «i no faig sistemes», cal posar tot l'èmfasi en les dues darreres paraules: a través d'anàlisis concretes). Unes anàlisis que tracten de la religió, de les diferents formes del sagrat (a Java, a Bali...), del nacionalisme en els nous estats postcoloniais (tot comparant casos asiàtics –Indonèsia, Birmània [avui la República de la Unió de Myanmar], l'Índia...– i africans, com ara el Marroc i Nigèria), o una anàlisi no menys famosa de la idiosincràsia balinesa a través de l'estudi de l'obsessió popular per les baralles de galls (faig referència a «Joc profund: notes sobre les baralles de galls a Bali»). A més, com a tribut als clàssics contemporanis, un estudi sobre l'obra de Claude Lévi-Strauss. Anys després, Geertz digué que potser *Tristos tròpics* era el llibre d'antropologia més bonic que s'havia escrit, la qual cosa no era obstacle perquè criticqués el francès com a partícip d'un nou etnocentrisme o «narcisisme cultural» que veia insinuar-se a través del seu *Raça i cultura* i d'alguns escrits de Richard Rorty –vegeu «Liberalisme burgès postmodèrn».

Al llarg de la seua trajectòria, Geertz no deixà d'escriure sobre els assumptes aplegats a *La interpretació de les cultures*. Per exemple, és remarcable el fet que la darrera part d'*Available Light*, «El món a trossos», està dedicada, i de nou a la llum de l'experiència històrico-política de l'emancipació

dels nous estats postcoloniais, a reflexionar sobre dues qüestions que considera cabdals en el nostre present: què és una cultura si no és un consens i què és un país si no és una nació. Un afer aquest, relacionat amb el que havia anomenat en un altre lloc «lleialtats primordials»,³ que continuaria treballant per tal d'entendre els conceptes d'estat, nació, país, cultura, poble... més enllà de l'experiència europea. Els diversos casos de formació dels nous estats –pensava– més que no confirmar, constituïen una impugnació de la imatge, model o concepció derivats del fet que la teoria política s'havia centrat en dos segles de la història d'Europa. I ensems, aquesta atenció als processos de descolonització preocupà Geertz per les seues implicacions morals –i polítiques– en la dimensió epistemològica de l'antropologia: els nadius ja no podien ser considerats, sota pretext d'un científisme impostat, matèria inerta d'un estudi objectivant, sinó que se'ls havia d'escoltar com a agents lliures de projectes polítics en tensió inevitable amb les antigues metròpolis i els seus estudiosos. És a dir, ben d'hora Geertz tingué presents les condicions socials i polítiques –no sols retòriques, com desenvolupà a *The Anthropologist as Author*– de la producció dels textos etnogràfics i la seua veritat. O dit d'una altra manera, al considerar la seua pròpia experiència de treball de camp no amagà la conflictiva relació dels antropòlegs amb els informants, tot considerant com a variades formes de resistència les suspicàcies, desconfiança i fins i tot ressentiment que l'esguiten (vegeu ací *in actu exercito* el que desenvolupà en «Thinking as a moral act: Ethical dimensions of anthropological fieldwork in the New States» i en *After the Fact. Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*).⁴

Però més enllà dels resultats empírics dels estudis aplegats en aquest volum, de la seua matisació i vigència posterior, el que ens mou a llegir avui *La interpretació de les cultures* és el peculiar estil de Geertz. Entenguem-nos, no faig al·lusió tan sols al seu humor tan fi, a la seua ironia, que en ell són sempre expressió de la virtut epistèmica d'un escepticisme moderat antídoto de qualsevol dogmatisme d'escola o acadèmic; com tampoc pense en el seu aclaparador coneixement de les múltiples tradicions culturals —incloent-hi les nostres— que, això no obstant, té el bon gust de no convertir en innombrables citacions a peu de pàgina, sinó que llisca i s'insinua en una prosa fluent de frases d'un període inusualment llarg per a les maneres habituals de l'anglès acadèmic en les ciències humanes. Faig referència sobretot a la seua peculiar actitud envers la producció de l'aparat conceptual que tota ciència social fa servir als seus estudis empírics particulars, a la seua escriptura expressiva d'un equilibri tens —i sense la pretensió *ab initio* de garanties d'èxit— entre el treball de camp i el grau de teoricitat (per dir-ho a la manera de Quine). Qualsevol text de Geertz, i aquest que ara comente entre els «fundacionals», es troba ben lluny de l'aridesa, la monotonia i el desesperant empirisme de curta volada dels innombrables textos etnogràfics que s'aturen en aquest ritus o aquella forma agrària, etc. Però alhora, tampoc no ens trobem davant el procediment de partir d'una teoria i concebre el treball de camp com a mera confirmació o il·lustració. Per cert, aquest tret del seu estil, que va més enllà de la gràcia literària, té a veure amb la seua relació amb la filosofia. És sabut que, des dels seus orígens, de totes les anomenades ciències humanes potser no n'hi ha cap altra amb més vocació filosòfi-

ca —per genealogia, constitució, intenció i «autoritats»— que l'antropologia social i cultural. Molts dels «pares fundadors» foren de formació filosòfica, i ha estat així en els diferents àmbits lingüístics i acadèmics. Geertz no en va ser cap excepció, estudià Filosofia i s'hi llicencià abans d'esdevenir antropòleg. Però aquesta vessant filosòfica de la seua atzarosa carrera professional mai no es va evaporar al foc de les pretensions científiques de l'acadèmia. Ara bé, s'acomplí de manera força peculiar, atesa la filosofia que el va inspirar. Hi tornaré cap al final.

El cas és que al fil dels seus estudis particulars —per cert, en temps de crisi— va perfilar un punt de vista general, al capdavant una concepció de l'antropologia reduïda a etnografia (etnologia, a tot estirar), que ha esdevingut un dels seus corrents principals des del darrer terç del segle passat fins avui mateix. En «Descripció densa: cap a una teoria interpretativa de la cultura», aqueixa introducció que l'editor li suggerí per al volum que coneixem com *La interpretació de les cultures*, no sols hi queda establerta la concepció simbòlica de la cultura i el caràcter hermenèutic del saber que li correspon, sinó que s'hi posa tot l'èmfasi possible en el seu caire d'art més que no pas de ciència, puix que la seua concepció de l'antropologia «es troba més a prop del que fa un crític per fer llum sobre un poema que no del que fa un astrònom per descobrir una nova estrella». Les descripcions denses han de desvelar la «jerarquia estratificada d'estructures significatives» on es produeixen, perceben i interpreten les accions simbòliques dels homes, han d'interpretar el flux del discurs social o la lògica informal de la vida real, i tractar de rescatar «allò que es diu» en aquests discursos destinats a perir —o allò actuat segons aqueixa lògica informal— i

fixar-ho en termes susceptibles de consulta ulterior. I d'altra banda, han de ser «microscòpiques», tractar de «qüestions menudes» o de «detall». Això darrer suscita la pregunta per l'estatut de la teoria antropològica en sentit ampli. ¿Quina relació han de tenir els estudis antropològics entre si? ¿Han d'abocar les descripcions microscòpiques a una teoria general de la interpretació cultural? Fet i fet, ¿és possible l'antropologia com a teoria de l'home en absolut?

La posició de Geertz quant a això crec que pot qualificar-se de pragmàtica. Cal mirar el que fan efectivament els qui es dediquen a l'antropologia, més enllà del que diuen que fan, desitgen o pensen que s'hauria d'arribar a fer. I el que fan són descripcions etnogràfiques més o menys generals. Per tant, l'antropologia és etnografia. Tanmateix, l'ambició de l'antropologia de conèixer l'Home Universal a partir d'universals culturals, una vegada bandejats aquests per buits i poc informatius (bandejament que deriva de la seua crítica motivada per l'escassa potència epistèmica del que en diu «concepció estratigràfica de l'home»), pot ser assolida amb l'etnografia: el que és l'home sols ho podem esbrinar en el que són els homes de les diferents cultures. I allò que són, de quina manera es comporten, segons quines representacions i pràctiques, d'això ens n'informen les interpretacions particulars que ens forneixen les descripcions denses microscòpiques o, millor encara, conjunts d'aquesta mena de descripcions.

Abandonada la cerca de lleis generals de la cultura (puix que les cultures concebudes com a trames de significació no tenen eficàcia causal), bandejada doncs l'explicació segons el model nomològic (deductiu o probabilístic, tant se val), allunyats al capdavant els afans de predicció, a l'an-

tropologia reduïda a etnografia li resten el que podríem dir-ne inferències clíniques: tractar de situar una sèrie de significants en un marc d'intel·ligibilitat. Ara bé, aquests marcs han de mostrar ulteriorment la seua potència interpretativa: «el marc de treball teòric en termes del qual es fa aquesta interpretació ha de ser capaç de continuar oferint interpretacions defensables a mesura que se'ns plantegen nous fenòmens socials» (pp. 38-39). Per consegüent la distinció, relativa, que es dóna en les ciències naturals entre descripció/explicació, es dóna en l'etnografia de forma encara més relativa com a descripció densa/especificació. És a dir, hi ha una membrana molt fina entre fixar la significació que tenen determinades accions socials *per als* seus agents i enunciar (per a la comunitat de pertinença de l'antropòleg) allò que mostra el coneixement assolit d'aquesta manera sobre la societat objecte d'estudi i sobre la vida social com a tal. Tot això, com sembla obvi, reserva a la teoria un paper molt diferent del que aconsegueix en el cas de les ciències de la natura. Vet ací la raó d'aquell «i no faig sistemes» de la descripció que Geertz va fer de si mateix a la fi de la seua vida. «En etnografia, la finalitat de la teoria és proporcionar un vocabulari amb el qual poder expressar allò que l'acció simbòlica té a dir sobre ella mateixa, ço és, sobre el paper de la cultura en la vida humana» (p. 39).

Tornem ara al començament. I diguem-ho tot d'una: rere Geertz hi ha Wittgenstein. És curiós, el concepte de *thick description* o descripció densa no el va importar de Wittgenstein, sinó d'un altre filòsof del llenguatge de l'escola d'Oxford, Gilbert Ryle, del seu article «The thinking of thoughts, what is *le penseur* doing». Ara bé, la influència de Wittgenstein és més pregona i àmplia perquè, un cop més, afecta

el seu estil de pensament, els seus «moviments del pensar». En *La interpretació de les cultures* Geertz no ho diu, però ho endevina qualsevol bon coneixedor del filòsof austríac establert a Cambridge. Tanmateix, al prefaci del seu darrer llibre, *Available Light*, per on he començat aquest comentari quan feia referència a la seua autodescripció, Geertz fa una confessió d'amor que arriba a ser commovedora. Una confessió, per cert, que evoca els anys en què optà per l'antropologia després dels seus començaments en filosofia, precisament els anys dels quals volgué retre compte en el recull d'escrits que esdevingué *La interpretació de les cultures*. Em permetré ara, admirador d'ambdós pensadors com sóc, d'incloure –violant totes les convencions d'estil– una llarga citació, que miraré d'acurtar tant com em deixarà la passió:

[...] relacionar el tipus de treball que jo faig –desvelar les singularitats dels modes de vida d'altres pobles– amb el que fan els filòsofs que m'interessen –examinar l'abast i l'estructura de l'experiència humana i el seu sentit– és una tasca molt més senzilla avui que no pas a final dels anys quaranta [...]. Al meu entendre, això es deu [...] a un canvi important en la manera com els filòsofs, o si més no la majoria, han concebut la seua vocació [...]. La figura que més ha contribuït al fet que aquest canvi fos possible, fins i tot qui més intensament el va promoure, és [...] el pòstum i esclaridor insurrecte, «el darrer Wittgenstein» [...]. Si és veritat, com s'ha dit, que els escriptors que estem disposats a dir-ne mestres d'aquells que ens fan la impressió que, en el fons, han dit allò que nosaltres creïem que teníem als llavis però érem incapaçs d'expressar, els qui posaren en paraules allò que per a nosaltres eren tan sols formulacions en esbós [...] si

és així em satisfà enormement de reconèixer Wittgenstein com el meu mestre [...] la seua noció de joc de llenguatge, que fornía una nova manera de considerar-lo un cop s'ha entès com un conjunt de pràctiques, i la seua proposta de «formes de vida» com «el complex de circumstàncies naturals i culturals que hom pressuposa [...] en qualsevol comprensió particular del món» semblaven fets a mida per a facilitar el tipus d'estudi antropològic [que jo practicava, N.S.]. És veritat que no estaven dissenyats per a això, ni tampoc altres idees veïnes i els seus corol·laris –«seguir una regla» [...] «dir i mostrar», «aires de família», «estar captius d'una imatge», «veure com» [...]–, sinó que eren part d'una crítica despietada i demolidora de la filosofia... [la qual], malgrat tot, més aviat reduïa l'escletxa entre aquesta i anar pel món mirant de descobrir com enmig de l'intercanvi de paraules la gent [...] trava una veu diferent i bigarrada [...] Movent-se entre llocs i gent, cercant sense descans contrastos i constants per a qualsevol intuïció que podrien aportar sobre qualsevol enigma que sorgís, un decanta no tant una postura, una visió estable i acumulativa d'una quantitat fixa de temes, sinó més aviat una sèrie de posicionaments: arguments variats per a finalitats variades. Això aporta molta confusió i incertesa, potser massa. Però també en aquest punt seguim Wittgenstein: [...] «¿es pot sempre substituir amb avantatge una imatge confusa per una altra de nítida? ¿No és tot sovint la confusa la que justament ens calia?» (*Investigacions filosòfiques*, 71).⁶

És aquesta mena d'inspiració que trobem al fons de *La interpretació de les cultures* i de tota la seua obra posterior: etnografia sense voluntat de sistema, però amb la flaire inconfusible d'una certa filosofia incerta. □

1. Clifford Geertz, *Available Light*, Princeton (New Jersey), Princeton University Press, 2000 [trad. cast. (una mica escurçada): *Reflexiones antropológicas sobre temas filosóficos*, Barcelona, Paidós, 2002].
2. A tall d'exemple, vegeu G. Levi, «I pericoli del geertzismo», *Quaderni storici*, 58, 1985 [trad. cat.: «Els perills del geertzisme», dins A. Colomines i V. Olmos (eds.), *Les raons del passat*, Catarroja, Afers, 1998]. I també, J. J. Carreras, «La historia hoy: acosada y seducida», dins *Razón de Historia. Estudios de historiografía*, Madrid/Saragossa, Marcial Pons/Prensas Universitarias de Zaragoza, 2000, pp. 235-236.
3. Vegeu C. Geertz, «Primordial loyalties and standing entities. Anthropological reflections on the politics of identity», *Public Lectures 7*, Collegium Budapest/Institute for Advanced Study, 1994.
4. *The Antioch Review*, 31, 1968 i Harvard University Press, Cambridge, 1995 [Trad. cast. del primer dins C. Geertz, *Los usos de la diversidad*, Barcelona, Paidós, 1996; i del segon: *Tres los hechos. Dos países, cuatro décadas y un antropólogo*, Barcelona, Paidós, 1996].
5. Vegeu G. Ryle, *Collected Papers*, vol. 2, cap. 37.
6. C. Geertz, *Reflexiones antropológicas sobre temas filosóficos*, cit., pp. 13-16.

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bankia, Urbana Sorolla de València: 2038-9651-68-6000262136).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dfgits) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros, Rest a del món: 30 euros.

Data _____

Signatura _____

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 - 46010 València
lespill@uv.es

SUMARI

- 1 Editorial
- 6 Marx, el nostre contemporani
Michael R. Krätke
- 23 Hi ha algú que encara se'n recordi de l'extermini armeni?
Manuel Forcano
- 29 Francesc Pujols, humorista
Xavier Serra
- 44 El somni de la nació produeix assaigs
Roberto Rodríguez Milán
- 62 L'Any Estellés, o la ruptura d'un llarg silenci
Juli Capilla

CAMP LITERARI I ESPAI POLÍTIC A EUROPA

- 73 Existeix una literatura belga?
Pierre Bourdieu
- 76 Literatura nacional i literatures minoritàries
Manfred Gsteiger
- 82 Es pot parlar d'una literatura austríaca?
Jacques Le Rider
- 91 Existeix la literatura escandinava?
Carolina Moreno
- 107 Apories de l'espai literari ibèric
Arturo Casas

-
- 127 L'escriptor català i la tradició
Antoni Martí Monterde
-

CONVERSES

- 157 «El capital és el vertader subjecte de la modernitat».
Entrevista a Jacobo Muñoz
Faust Ripoll
-

- 178 FULLS DE DIETARI: Salvador Company
-

DOCUMENT

- 191 La Constitució del Carnaro
Gabrielle D'Annunzio
-

LLIBRES

- 210 Escriure la ciutat, viatjar pel món
Enric Balaguer
- 212 La falla de les cigonyes i la xemeneia
Simona Škrabec
- 219 Clifford Geertz, particularista cultural cosmopolita
i escèptic
Nicolás Sánchez Durá